

EEN KRUISTOCHT VOOR HET SOCIALISME

Sjeng Tans en de doorbraakverkiezingen van 1956

A. Klijn

1. Jean Guillaume Hubert Tans en de doorbraak

De Nederlandse sociaal-democratie is nauw verweven met de lotgevallen van twee Limburgse socialisten: Willem Hubert Vliegen (1862-1947) uit Gulpen en Jean Guillaume Hubert - kortweg 'Sjeng' - Tans (1912-1993) uit Maastricht. Representeerde de één een nuchter, pragmatisch reformisme, de hoofdstroom binnen de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP); de ander was een personificatie van de doorbraakgedachte, het principiële uitgangspunt van de Partij van de Arbeid (PvdA). Bij zijn installatie tot partijvoorzitter van de PvdA in juni 1965 vergeleek Tans zich graag met Vliegen, de eerste partijvoorzitter van de SDAP. Hun beider levensgeschiedenis was, aldus Tans, illustratief voor de veranderde verhouding tussen katholicisme en socialisme.¹ In zijn vergelijking legde Tans het accent op de verschillen. Toen Vliegen voor het socialisme koos, moest hij in feite met het katholicisme breken - 'excommunicatie', om het zo maar uit te drukken, uit de Limburgse leefgemeenschap was onvermijdelijk. Tans slaagde er daarentegen in, zoals hijzelf met voldoening vaststelde, katholiek, socialist plus Limburger te zijn en tegelijkertijd een rol als nationaal politicus te spelen. Hij liet echter na op een belangrijke overeenkomst tussen hemzelf en Vliegen wijzen: in beide gevallen was hun politieke overtuiging 'gestaald' door strijd. Het is bekend dat de SDAP-ers voor de Tweede Wereldoorlog vooral in het katholieke Zuiden geconfronteerd werden met een felle anti-socialistische gezindheid. Minder bekend echter is welke vechtersmentaliteit er nodig was voor een doorbraak-katholiek als Tans om in het Limburg van de jaren vijftig openlijk voor zijn PvdA-lidmaatschap uit te komen en als 'afvallige' actief aan het politieke spel deel te nemen. Tans beantwoordt dan ook niet aan het 'standaardbeeld' van de doorbraak-socialist. In de regel wordt deze meer gezien als volksoepvoeder vol hooggestemde idealen dan als politiek strateeg;² het één sluit het ander echter niet uit.

Het lijkt wel of nu de PvdA vijftig jaar bestaat, er slechts met een licht gevoel van gêne over het doorbraak-ideaal gesproken kan worden dat aan haar oprichting ten grondslag lag. Over het algemeen wordt er in mineur aan

gerefereerd.³ Inderdaad was en werd de PvdA niet wat zij oorspronkelijk wilde zijn: een brede socialistische volkspartij, een bundeling van alle progressieve krachten, ongeacht levens- of geloofsovertuiging. Het lag in de bedoeling dat de doorbraak, zoals Tans het uitdrukte, als een koevoet onder het als verouderd beschouwde partijwezen zou werken;⁴ de hoop was gevestigd op vernieuwing van de partijpolitieke constellatie - dat wil zeggen op een tweedeling in de Nederlandse politiek tussen vooruitstrevend en behoudend. De vooroorlogse verzuilde samenleving had immers, zo was de gedachte, een adequaat reageren op de economische crisis en de opkomst van nationaal-socialisme en fascisme in de weg gestaan; Tans zelf had de werkloosheid aan den lijve ervaren, toen hij kort na zijn doctoraalexamen Nederlands in 1936 geen baan kon vinden. De ideologische bagage van Tans en andere katholieke doorbraak-socialisten werd gevormd door het uit Frankrijk afkomstige personalisme. In deze niet eenvoudig in kort bestek samen te vatten theorie stonden ethische waarden als persoonlijke verantwoordelijkheid, gemeenschapszin en gerechtigheid voorop. Het mag zo zijn dat het personalisme als een wat vage leer, als een studeerkamerproduct te boek staat,⁵ in de Limburgse politieke praktijk gedroeg Tans zich niet als een zweverige studeerkamergeleerde - ook al was hij gepromoveerd op een studie over het dialect rond Maastricht.

De doorbraak-strategie van de PvdA wordt meestal geassocieerd met een ruk naar rechts richting het midden van het politieke spectrum, richting Katholieke Volkspartij (KVP), passend in een periode van nationale consensus en wederopbouw. Deze associatie is op zich niet onjuist, maar vertroebelt wel het zicht op andere aspecten van de doorbraak-strategie, die minstens zo belangrijk waren. De doorbraak-strategie van de PvdA was tevens een politiek antwoord op ingrijpende sociaal-economische veranderingen, die het vaak sterk gesloten karakter van lokale samenlevingen onder druk zetten. Daarnaast bracht de doorbraak-strategie een ongekende polarisatie van de politieke verhoudingen in Limburg met zich mee. Deze polarisatie hield uiteraard nauw verband met 'de aanslag' om de maatschappelijke verhoudingen open te breken. Zowel socialisten als katholieken, zij het niet allemaal en niet allemaal op hetzelfde moment, waren zich terdege van deze fundamentele veranderingen bewust.

Beide aspecten komen nergens zo goed tot uiting als in de handel en wandel van Tans - het boegbeeld van de doorbraak in Limburg - bij de Tweede-Kamerverkiezingen in juni 1956, die geheel in het teken van de doorbraak stonden. Wellicht behoren deze verkiezingen tot één van de laatste romantische hoofdstukken uit de geschiedenis van het Nederlandse socialisme. Immers, een klein groepje 'heldhaftige' Limburgse PvdA-ers wist met succes onder leiding van gewestelijk voorzitter Tans tegen een oppermachtige KVP op te boksen. Een KVP die volgens Tans er niet voor terugdeinsde zich van 'terreur-methoden' te bedienen. De Limburgse KVP-ers voelden zich dan ook door de PvdA met haar propaganda voor de doorbraak ernstig

in hun positie bedreigd. Tijdens de buitengewoon harde verkiezingscampagne deden zich in Limburg diverse incidenten voor, waarbij de aanhang van de PvdA en de KVP zich flink roerde. De eerste rel waarbij politie-optreden noodzakelijk was om de minister-president tegen een menigte jongeren te beschermen vond niet plaats in de hoofdstad Amsterdam in de zomer van 1966, maar tien jaar eerder in de bisschopsstad Roermond! Volgens *Het Parool* deed de verkiezingsstrijd sterk denken aan het verhaal van de kleine David die tenslotte de reus Goliath versloeg.⁶ Het was mede dankzij dit appèl op heldendom en martelaarschap dat de PvdA na de ongekend felle strijd als overwinnaar uit de bus kwam. Landelijk gezien werd zij de grootste partij met een kamerzetel meer dan de KVP. In Limburg ging de PvdA vooruit van nog geen 13% naar ruim 17% van de stemmen: zij was een politieke factor van betekenis geworden in deze provincie.

Het is evident dat Tans als doorbraak-socialist en gewestelijk voorzitter een sleutelrol speelde in deze verkiezingen, die tot de belangrijkste van deze eeuw werden uitgeroepen. Voor Tans was 1956 een cruciaal jaar in zijn leven, waarin hij zich als politicus moest bewijzen. Vanuit de vooronderstelling dat men iemand bovendien juist in een conflictsituatie goed leert kennen, gaat hier de aandacht uit naar Tans' houding tijdens deze emotionele verkiezingsstrijd in Limburg - als een eerste vingeroefening voor een meer uitgebreide biografie over het veelbewogen leven van deze PvdA-politicus.⁷ In de jaren zestig verlegde Tans zijn belangstelling meer naar de landelijke politiek en kreeg hij het als partijvoorzitter met de opkomst van Nieuw Links te stellen. Later, in de jaren zeventig, werd hij als de verloren zoon in Limburg binnengehaald en bejubeld werd wegens zijn grote inzet bij de totstandkoming van de Rijksuniversiteit Limburg (sinds 1996 Universiteit Maastricht geheten).

2. Limburg frontgebied

Voor Tans betekenden de doorbraakverkiezingen van juni 1956 een vuurdoop als full-time professioneel PvdA-politicus. Via de illegale *Je Maintiendrai*-groep en later, na de bevrijding, de Nederlandse Volksbeweging was Tans onmiddellijk lid geworden van de PvdA bij haar oprichting in februari 1946. Tans had zijn PvdA-activiteiten met een baan als leraar Nederlands aan een katholieke middelbare school in Maastricht willen combineren, maar werd na het roemruchte bisschoppelijk mandement van mei 1954 gedwongen een keuze maken tussen het leraarschap en een carrière in de politiek. Dit mandement stelde de doorbraak gelijk aan afbraak van de katholieke zaak en verbood de gelovigen onder meer om lid te zijn van het NVV en te luisteren naar de Vara; het lidmaatschap van de PvdA werd niet rechtstreeks verboden, maar wel stellig ontraden. Het hoeft geen betoog dat het mandement de goede verstandhouding tussen de regeringspartijen PvdA en de KVP niet bevorderde: het bestaansrecht van de

PvdA werd betwist! Hoe dit ook zij, noch de PvdA-, noch de KVP-top zag uiteindelijk in deze kerkelijke uitspraak reden om de rooms-rode coalitie te beëindigen. Er stonden grotere, nationale belangen op het spel: verhoging van de welvaart en sociale voorzieningen. Niettemin bracht het herderlijk schrijven hevige beroering teweeg. Het was niet alleen een traumatische ervaring in Tans' persoonlijk leven, maar ook een traumatisch gebeuren dat de politieke harmonie van die dagen danig verstoorde. De hoog oplopende politieke spanningen rond de verkiezingen van 1956 zijn er onlosmakelijk mee verbonden.

In het mandement weerklonk de angst van de rooms-katholieke kerk en de katholieke politiek-sociale organisaties om hun greep op het maatschappelijk leven te verliezen. Het katholieke bolwerk Limburg maakte juist een periode van snelle economische en sociale veranderingen door; na 1950 was hier sprake van een industrialisatiegolf en nam het aantal industriële arbeidsplaatsen op stormachtige wijze toe. Het was ook de bisschop-coadjutor mgr. J.M.J.A. Hanssen van het bisdom Roermond die een belangrijke stempel op de formulering van het mandement had gedrukt. Hanssen had van verschillende zijden noodkreten ontvangen over de verzwakking van het katholiek besef en over het terreinverlies van de KVP ten opzichte van de PvdA in Limburg.⁸ Met het mandement meende het episcopaat de KVP een steuntje in de rug te geven. De KVP had na de Tweede-Kamerverkiezingen van 1952 namelijk een zware psychologische klap te verwerken: zij was voor het eerst niet groter geworden dan de PvdA. Met een verlies van twee zetels voor de KVP en een winst van drie zetels voor de PvdA kwamen beide partijen op hetzelfde aantal van dertig kamerzetels uit. Qua stemmenaantal was de PvdA echter net iets groter geworden dan de KVP! De KVP moest vaststellen dat de partijpolitieke eenheid onder katholieken ver was te zoeken. Ter rechterzijde van de KVP opereerde sinds 1948 de Katholieke Nationale Partij (KNP). Verder bestond in de PvdA de Katholieke Werkgemeenschap (KWG) - met Tans als één van haar prominente leden - en bovendien hoorde het KVP-bestuur binnen de eigen gelederen kritische geluiden ten aanzien van de regeringssamenwerking tussen de KVP en de PvdA.

Tans was zich ervan bewust dat de nervositeit binnen de KVP steeg naarmate 1956 dichterbij kwam. In het Limburgse PvdA-voorlichtingsblaadje *Socialistisch Commentaar* trachtte hij met bijtend ironische pen de KVP verder in het nauw te drijven. Leek de doorbraak slechts een rode droom van een stelletje naïevelingen te zijn, nu - in 1952 - bleek deze wortel te schieten en nieuwe vooruitzichten te bieden, aldus Tans.⁹ Was hij zich er echter ook van bewust, hoe scherp hij in de gaten gehouden werd door het bestuur van de Vereniging Katholiek Onderwijs Maastricht, door het bisdom Roermond en door de KVP? Ongetwijfeld wist Tans dat het schoolbestuur hem met argusogen gadesloeg. Hij publiceerde zijn stukjes in *Socialistisch Commentaar* en in *Het Vrije Volk*, waar hij zijn eigen colum 'In de roos' had, niet voor niets anoniem. Hoe verontrust de Vereniging Katholiek

Onderwijs Maastricht en het bisdom over Tans' PvdA-activiteiten waren, blijkt wel uit het feit dat het bisdom zich in samenspraak met die vereniging reeds vanaf het najaar van 1952 over eventuele maatregelen tegen Tans in zijn hoedanigheid als leraar op een katholieke school bezon.¹⁰ Ook de KVP in Maastricht zag een gevaar in Tans; in de zomer van 1953 werd zelfs gealarmeerd gesteld dat deze 'de helft der abiturienten van het katholiek gymnasium en HBS rijp [maakte] voor de fakkeldragers van de PvdA'. Niet gespeend van psychologisch inzicht vervolgde de onbekende schrijver over de 'zeer goed practiserende katholiek Tans', die 'elke dag in de kerk' zat:

'Hij is de zoon van 'n slager... die z'n winkel dreef naast de ingang der fabrieken van Regout. De "pottemennkes" kwamen hier hun halfonsje hoofdkaas halen en vertelden van hun leed en miserie. In 'n mens met 'n bewogen hart blijft dit zitten. Men voelt met hun mee, maar houdt afstand om 't verbod van de kerk. En toen dit verbod er niet meer was, bekende dr. Tans zich tot lid. In de eerste jaren na de oorlog nog eenvoudig lid; later, wellicht geprikkeld door de heftige tegenstand van z'n omgeving werd hij hoofdbestuurslid, leider van een scholingscursus, schrijver in *Het Vrije Volk*, polemist, kandidaat voor Kamer, Staten en Gemeenteraad, en bovenal: de man die aan de socialisten entrée bezorgde in de nette Maastrichtse milieus'.¹¹

Kort daarna kreeg Tans, in oktober 1953, tot zijn ontzetting van Hanssen te verstaan dat het onverantwoord was zowel leraar op een katholieke school als actieve PvdA-er te zijn. Niet alleen de positie van Tans, maar die van de katholieke PvdA-ers in het algemeen werd precair in het Zuiden; deze kwamen eind 1953, begin 1954 steeds meer onder (gewetens)druk te staan. Opmerkelijk is dat de landelijke socialistische pers daar echter niet of nauwelijks aandacht aan wenste te besteden. Wellicht wilde men van die kant de nationale betrekkingen niet laten vertroebelen door de polariserende verhoudingen in Noord-Brabant en Limburg.¹² Voor Tans kwam het mandement in ieder geval niet *ex nihilo*. Hij reageerde begin juli 1954 echter wel verbijsterd op een briefje van het schoolbestuur, waarin hem gevraagd werd welke consequenties hij uit het mandement zou trekken. Tans moest binnen een week een keuze maken tussen zijn baan als leraar en zijn PvdA-activiteiten: 'buigen of broodroof'.¹³ Het mandement bracht Tans dus niet alleen tot 'zedelijke verontwaardiging' of in een 'diepgaand gewetensconflict', maar betekende tevens een directe bedreiging in zijn bestaan. De kwetsuur zat diep: tot aan zijn dood keerde Tans in bijna ieder interview op het mandement terug. Hij stond dan ook in de zomer van 1954 niet voor een gemakkelijke keuze, want hij was gehuwd en vader van vijf zonen tussen de vier en de tien jaar. Buigen was echter iets waar Tans, een lange,

slanke man met ook in fysiek opzicht een opvallend rechte rug - hij had iets strams in zijn houding - niet of nauwelijks toe in staat was. De keuze werd echter een stuk eenvoudiger, toen hij uitgerekend in die eerste week van juli het aanbod kreeg een opengevallen plaats in de Tweede Kamer op te vullen.¹⁴ Tans zei opgelucht 'een weloverwogen, gewetensvol "ja"' tegen het Tweede-Kamerlidmaatschap, waarbij hij vooruit liep op de officiële stellingname van de KWG die pas in februari 1955 plaatsvond: de KWG besloot toen binnen de PvdA te blijven.¹⁵ Tans koos voor een politieke carrière en verbrandde zijn schepen achter zich: hij kon althans niet meer bij het katholieke onderwijs in Maastricht terugkeren.

Tans had het als katholiek PvdA-politicus niet makkelijk in Limburg: hij werd als het ware de *bête noire* in een grote kudde van overwegend volgzaame katholieken. Hij voelde zich gekrenkt wanneer zijn oud-collega's een straatje omliepen zodra ze hem zagen, maar het kwetste hem nog meer als hij voor een slechte katholiek werd uitgemaakt. Zijn hele gezin stond trouwens onder druk. In de kerk moest het de vernedering ondergaan om donderpreken over het rode gevaar aan te horen en op school werden de kinderen getreiterd en uitgejouwd - ook door de onderwijzers - voor 'vieze, vuile communisten'. De pesterijen liepen dermate uit de hand, dat de kinderen naar een andere lagere school moesten. Toen één van hen naar de katholieke HBS wilde waar zijn vader docent was geweest, werd hij afgewezen, zodat hij naar de stedelijke HBS moest gaan. De oudste zoon kreeg bovendien tot zijn grote schrik tijdens de biecht van de pastoor te horen dat zijn vader een doodzonde had begaan.¹⁶ Zelfs Tans' vrienden werden in hun maatschappelijke positie bedreigd, omdat zij openlijk voor die vriendschap uitkwamen en met de PvdA sympathiseerden, dat wil zeggen niet eens lid waren. Ondanks de sociale druk ging Tans niet gebukt onder twijfel: hij was ervan overtuigd dat hij zijn geweten moest volgen en de goede weg was ingeslagen. Hij had dan ook volgens die vrienden een zeer sterk karakter en een hele positieve instelling in het leven.¹⁷ Tegenstand daagde Tans eerder uit tot volhouden en terugvechten dan tot capituleren. Tans zelf liet bovendien ooit weten dat hij zich in het woelige politieke water thuis voelde als een vis.

Met hart en ziel stortte hij zich in zijn nieuwe leven, waarbij hij de aandacht moest verdelen tussen Den Haag, waar hij twee à drie dagen in de week verbleef, en Maastricht. In oktober 1954 werd hij geïnstalleerd in de Tweede Kamer, waar hij als onderwijsspecialist voorzitter van de vaste kamercommissie voor Onderwijs en Wetenschappen werd; in maart 1955 volgde zijn installatie in de gemeenteraad van Maastricht; in september 1955 werd hij gewestelijk voorzitter van de federatie Limburg; en daarnaast ging hij voort met zijn journalistieke werkzaamheden. Sinds begin 1953 zat hij bovendien al in de Commissie voor de propaganda in 't Zuiden, door de PvdA opgericht na de voor deze partij zo hoopvolle verkiezingen van 1952. Tans beperkte zich niet tot de politiek in engere - dat wil zeggen partijpolitieke -

zin. Hij was er namelijk van overtuigd dat de doorbraak alleen kans van slagen had in het katholieke Limburg, wanneer de socialisten zich niet alleen op politiek gebied, maar ook in het bredere maatschappelijke leven zouden bewegen en zich achter het regionalisme stelden.¹⁸ Zelf bekleedde hij diverse bestuursfuncties; in de jaren vijftig zat hij onder andere in de adviesraad van de Regionale Omroep Zuid en in het bestuur van de Maas-trichtse schouwburg.

Het is duidelijk dat de PvdA na het mandement van 1954 met Tans, die nu al zijn kaarten op een politieke carrière had gezet, een belangrijke troef in handen had gekregen. De partijleiding meende juist in het Zuiden doorbraak-winst, met name onder de katholieke arbeiders, te kunnen boeken. Voorals-nog was de PvdA in Limburg echter een zwak georganiseerd klein partijtje, dat zijn actieve kader voornamelijk onder de 'import', de zogenaamde 'Hollanders' vond. Alleen in Maastricht, de bakermat van het socialisme in Limburg, was de PvdA sterk met - in 1953 - ongeveer 30% van de gemeen-teraaidszetels. Op het Limburgse platteland had de PvdA nauwelijks aanhang, maar in de grotere gemeenten als Venlo, Weert, Roermond en Sittard en in de oude en nieuwe mijnstreek was de PvdA bij de kamerverkiezingen van 1952 onmiskenbaar ten opzichte en deels ten koste van de KVP vooruit gegaan. De KVP hervond echter na het mandement haar zelfvertrouwen - zij kon de KNP weer binnen haar gelederen verwelkomen.

Kort na het besluit van de KWG om binnen de PvdA te blijven opende KVP-partijvoorzitter H.W. van Doorn de verkiezingsstrijd; de latere Harry van Doorn werd overigens medeoprichter van de Politieke Partij Radicalen en sloot zich nog weer later - O, ironie van de geschiedenis - aan bij de PvdA. Met het nodige gevoel voor dramatiek riep hij in het Pancratiushuis te Heerlen Limburg uit tot 'frontgebied' waar de 'doorbrekers' al hun krachten op beproefden. De KVP betekende, aldus Van Doorn eind februari 1955, een 'zegen voor land en volk': deze partij stond immers garant voor de 'persoonlijke vrijheid' en verzette zich tegen 'de afbrokkeling van de menselijke waarden' en 'de bedillerijen van de systeemzucht en de dictatuur van de staat, welke de socialisten' propageerden. De kiezers en wel in het bijzonder de Limburgse kiezers moesten zich in 1956 realiseren dat zij zouden uitmaken of 'onze kinderen zullen leven in een rood of in een christelijk land'.¹⁹ De toon was gezet.

3. O'56: de O van Overwinning of van Ondergang?

Zowel in de KVP als in de PvdA leefde de overtuiging dat het al dan niet slagen van de doorbraak vooral afhankelijk was van het Limburgse electoraat: de verkiezingsuitslag in Limburg had dus een meer dan regionale betekenis. Terecht constateerde de voorzitter van het kringbestuur van de KVP-Limburg, J.J.H. Joosten, eind februari 1955 dat de PvdA hoge verwachtingen koesterde ten aanzien van Limburg; hij verwachtte een

'uitputtende verkiezingsstrijd'. Klonken die laatste woorden van Joosten haast een beetje mismoedig, die van zijn tegenspeler Tans kenmerkten zich juist door strijdlust. Tans wees de Limburgse socialisten op hun zware verantwoordelijkheid ten aanzien van het socialistische doorbraak-ideaal; het gewest Limburg stond klaar 'voor de aanval, klaar om zijn bijdrage te leveren voor het lustrumgeschenk' aan de PvdA in 1956: 'een nieuwe klinkende verkiezingsoverwinning, met een eigen zetel van Limburg alleen'.²⁰ De KVP en de PvdA riepen hun partijleden op zich actief op de naderende verkiezingen voor te bereiden. De PvdA was al zeer vroeg, eind 1954, met het 'Doorbraakfonds' gestart om maar liefst één miljoen gulden ter financiering van de verkiezingscampagne bijeen te brengen. De KVP volgde in 1955 met het 'Strijdfonds' dat op financiële steun van het episcopaat kon rekenen.²¹ Beide partijen waren bovendien druk in de weer met intensieve, succesvolle ledenwerfacties. Eind 1953 telde de KVP in Limburg 26.000 en in begin 1956 60.672 leden! Ook het ledenaantal van de PvdA in Limburg liet aan het begin van de jaren vijftig een sterk stijgende lijn zien van 1.058 leden in 1950 naar 2.232 in 1956.²² Ondertussen namen de politieke spanningen op landelijk niveau toe. De KVP en de PvdA raakten verdeeld over het sociaal-economisch beleid. Sinds de economische opleving na 1953 krachtig doorzette, ontstond binnen de KVP groeiende weerzin tegen de socialistische regelzucht; de KVP wenste de regulerende functie van de overheid in te krimpen en achtte de tijd rijp voor vrijere loonvorming en belastingverlaging. Bij de huurwetcrisis van mei 1955 hing de rooms-rode coalitie aan een zijden draadje; de val van het tweede kabinet-Drees werd op het nippertje bezworen.²³

In deze politiek toch al geprikkelde stemming gaf de KVP onder het motto 'D'anderen een Van Doorn in het oog' het krantje *O'56* - met de O van Overwinning - uit, dat nogal wat commotie veroorzaakte. Eind juni 1955 kregen katholieke kerkgangers *O'56* uitgereikt met het verzoek de zondag daarop geld te storten op het Strijdfonds van de KVP. Door het krantje op een bepaald punt open te vouwen kreeg de lezer steeds de andere kant van de 'eremedailles' van de PvdA te zien; zo was de keerzijde van vrijheid van meningsuiting; behalve voor bisschoppen; de keerzijde van bevordering van de woningbouw; maar voor kleine gezinnen; en die van vadertje staat zorgt voor alles: loodzware belastingen. In de PvdA wekte vooral de spotprent 'Als de rode haan victorie kraait' grote ergernis. Hierop stonden vier brandende gebouwen afgebeeld met de opschriften 'Kath. pers, KRO, Charitas en Kath. onderwijs', alsof de PvdA op de vernietiging van deze instituties uit was. De reactie in *Het Vrije Volk* was één van grote verontwaardiging: 'Deze plaat is een afschuwelijke leugen, die tot enig doel heeft de geesten te vergiftigen en de argelozen te misleiden.'²⁴ De partijvoorzitter van de PvdA, E. Vermeer, sprak over 'een misdadige insinuatie' en in het partijbestuur werd zelfs even met de gedachte gespeeld juridische stappen tegen de KVP te nemen. Op voorstel van Vermeer besloot het

PvdA-bestuur in ieder geval Tans de financiële armslag te geven onmiddellijk een inlegvel voor *Socialistisch Commentaar* te maken, waarin het pamflet *O'56* zou worden gehekelde.²⁵

Zoals de PvdA zich tijdens deze verkiezingsstrijd gedwongen zag haar identiteit als doorbraakpartij te beklemtonen, zo voelde ook Tans, uitgedaagd door *O'56*, de noodzaak stelling te nemen. De ene publicatie na de andere vloeide uit zijn pen. Zo verscheen begin juli de speciale uitgave van *Socialistisch Commentaar* met de kop 'De O van Ondergang', waarmee Tans wilde aangeven dat het pamflet *O'56* uiteindelijk de KVP zelf zou schaden. Hij haalde diverse uitlatingen van vooraanstaande KVP-ers aan, die zich van het verkiezingsblaadje distancierden. De plaatselijke KVP-besturen in Amsterdam en in 't Gooi weigerden het blaadje *O'56* te verspreiden met het argument dat zij het onchristelijk en onwaardig vonden. In Limburg deelden alle KVP-afdelingen het krantje echter ijverig aan de kerkgangers uit. Tans meende dan ook dat *O'56* meer typerend was voor de KVP-mentaliteit in het Zuiden dan in het Noorden van Nederland. In *Het Parool* beschuldigde hij terecht of ten onrechte G. Gielen, zowel lid van het hoofdbestuur als van de Tweede-Kamerfractie van de KVP en hoogleraar pedagogiek aan de Katholieke Universiteit Nijmegen, van het auteurschap van *O'56*.²⁶ Gielen had het openlijk voor dit krantje opgenomen, maar hij wenste niet als de auteur ervan door te gaan - die naam werd zorgvuldig geheim gehouden.²⁷ De Limburgse regionale pers beaamde dat de katholieken in Limburg anders waren dan die in Amsterdam. De Limburgers onderscheidde zich door 'een grote dosis volkse humor' en een afkeer van 'intellectuele betweterij'.²⁸ Ofschoon ook het hoofdbestuur van de KVP achter *O'56* bleef staan - het 'bevat geen leugens, wel scherpe spot'²⁹ - zat de KVP-fractie van de Maas-trichtse gemeenteraad er behoorlijk mee in de maag. Tans dreef de voorzitter van de KVP-fractie in het nauw met zijn uitdagende verzoek met bewijzen te komen, dat de PvdA het bijzonder onderwijs wilde vernietigen.

4. Tans' politieke geloofsbelijdenis

Met het pamflet *O'56* was de verkiezingsstrijd in feite al in volle gang, terwijl de verkiezingsprogramma's pas in het najaar van 1955 uitkwamen. De belangrijke thema's in het KVP-programma waren bezitsvorming - met name de verwerving van een eigen woning -, vrijere loonvorming en doorvoering van de publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie. De PvdA verklaarde in haar program met nadruk dat de doorbraak tot haar wezen behoorde en stelde de verkiezingen in het teken van de doorbraak. Verder hield de PvdA vast aan een planmatig economisch beleid gericht op volledige werkgelegenheid en beheersing van de schommelingen in het economisch leven. Op de Fakkeldragersdag in oktober 1955 te Utrecht liet Tans strijdvaardig weten dat hij in de voorste gelederen wilde staan om voor een nieuwe schitterende overwinning van de PvdA te zorgen. Dat de politieke spanningen in Lim-

burg opliepen, kwam duidelijk naar voren tijdens de algemene beschouwingen in de gemeenteraad van Maastricht in januari 1956. Er vond toen een uniek debat plaats in die zin, dat het tot een fundamentele uitwisseling van gedachten tussen de KVP- en de PvdA-fractie kwam. De waarnemend fractievoorzitter van de KVP begon zijn betoog met een verwijzing naar het bisschoppelijk mandement van 1954. Het getuigde, sprak hij polemisch, bepaald niet van de *sensus catholicus* dat de katholieken in de PvdA dit negeerden en de kerkelijke hiërarchie trotseerden. Hij was er bovendien van overtuigd dat de godsdienstig-zedelijke vervlakking onder katholieken hand in hand ging met het stemmen op de PvdA. Onmiddellijk nam Tans hierop het woord. Hij greep de gelegenheid aan om in het openbaar als het ware zijn politieke geloofsbelijdenis uit te spreken. In een gloedvol betoog zette Tans uiteen wat hem in de politiek bewoog, en rechtvaardigde hij zijn positie. Om te beginnen wees hij op de woorden van nota bene KVP-leider C.P.M. Romme, die juist had gesteld dat de katholiecit van de katholieke leden in de PvdA niet in het geding was. De waarnemend voorzitter van de KVP-fractie deed nu alsof de ware *sensus catholicus* - ofwel, zoals Tans opmerkte, in het Nederlands gezegd de ware christelijke mentaliteit - uit het KVP-lidmaatschap bleek - alsof dit lidmaatschap 'het veilige toegangskaartje zou betekenen tot de hemel!'

Tans wenste, zei hij malicieus, in zijn betoog buiten beschouwing te laten dat het natuurlijk van een 'hautaine aanmatiging' getuigde wanneer de ene christen over de andere christen de zedenmeester uithing, maar ging graag uitgebreid in op het vraagstuk van de verhouding tussen politiek en godsdienst. Een van de exponenten van het Franse personalisme, de filosoof J. Maritain, had daar aldus Tans ruim twintig jaar eerder zeer belangrijke dingen over gezegd. Politieke verscheidenheid tussen katholieken beschouwde deze filosoof toen al als een vanzelfsprekende zaak: het forceren van politieke eenheid onder katholieken was zelfs 'gevaarlijk en tegennatuurlijk' en zeker niet in het belang van de katholieke kerk. Wat die andere opmerking betreft - de suggestie dat de PvdA de vervlakking van het zedelijk en godsdienstig leven in de kaart speelde - deze was, aldus Tans, te ernstig om erover te zwijgen. Ook nu weer beriep hij zich in zijn verweer op uitspraken uit katholieke hoek. Terwijl hij zich baseerde op een wetenschappelijke publicatie van een geestelijke, stelde hij dat het stemmen op de PvdA misschien het gevolg was van een zekere godsdienstige vervlakking, maar dat de PvdA daarvoor niet verantwoordelijk gesteld kon worden. De oorzaak van die godsdienstige vervlakking lag volgens hem elders, namelijk op religieus terrein.

Hiermee kwam Tans op een voor hem uiterst belangrijk punt. Zijn beslissing om binnen de PvdA te blijven kwam voort uit verzet tegen het zogenaamde 'clan-katholicisme', ook wel 'gehoorzaamheids-katholicisme' genoemd. In dit clan-katholicisme betekende katholiek-zijn eenvoudigweg gehoorzaamheid en volgzaamheid jegens het gezag; wie echter 'uit de gelederen' trad, 'uit de

slagorde', was een 'verrader', een 'afvallige', die vervolgd moest worden. Het typische van het clan-katholicisme was, zo betoogde Tans verder, dat het geen onderscheid maakte tussen gehoorzaamheid en volgzzaamheid; het bewees zodoende niets anders te zijn dan een façade, waarachter het tegendeel van gehoorzaamheid kon schuil gaan; zelfs de viering van de H. Eucharistie verwerd tot plicht en oefening. In de moderne tijd, aldus Tans, besliste het eigen geweten over de kwestie van volgzzaamheid; die vrijheid moest geëerbiedigd worden, wilde de kerk zich niet tot een 'dictatoriale instelling' verlagen. Geëmotioneerd liet Tans weten dat het mandement hem in een ernstig gewetensconflict had gebracht. Nooit eerder had hij de christelijke mondigheid zo sterk ervaren als 'een kruis', maar hij was ervan overtuigd dat het dragen van dit kruis uiteindelijk ook vruchtbaar zou zijn voor de kerk 'in weerwil wellicht van de uiterlijke schijn'. De opmerking van de waarnemend fractievoorzitter van de KVP dat Tans het mandement genegeerd had, klonk hem daarom als 'een diep grievende belediging' in de oren. Daaruit bleek wel, zei Tans, dat deze geen enkele notie had van wat een gewetensconflict kon zijn; niet wist wat men doormaakte als men 'door de diepten van een dergelijk conflict heen' tot een eigen zelfstandige beslissing moest komen, wat het betekende, wanneer men 'om des gewetens wille' niet anders kon dan zijn geweten volgen. Aan het slot van zijn betoog sprak Tans gedreven:

'Ik sta hier dus, omdat het mijn plicht is te staan, waar ik sta, omdat het mijn plicht is de toestand, die zelfs van katholieke zijde als de ideale toestand is gekenmerkt, te helpen doen groeien, en om uit de noodsituatie te komen waarin de katholieken met hun politieke vormgeving in de 19e eeuw waren geraakt. Ik sta hier, omdat ik in de maatschappelijke vormgeving van het moderne Nederlandse socialisme de beste verwerkelijking zie van mijn katholieke beginselen, van mijn katholieke zedelijke normen. Ik sta hier ook, omdat ik het als mijn roeping versta hier te staan, om op deze wijze de plicht van de Blijde Boodschap in de maatschappij te beleven. En ik verheug mij erover, dat ik die plaats kan innemen; dat het mogelijk is geworden in de ontwikkeling van Nederland, dat de katholieke niet langer afzijdig hoeft te staan, zoals dat helaas en tot grote schade ook van de godsdienst, in de afgelopen tijd noodzakelijk was. Ik verheug mij in deze ontwikkeling en ik ben er vast van overtuigd - de historie is niet terug te draaien en de historische ontwikkeling zal voortgaan - dat wat men "doorbraak" noemt, op weg is en niet is tegen te houden.'³⁰

Tans hield van dramatiek. Hij genoot ervan toespraken te houden en had onmiskenbaar retorische gaven. De toon van de politieke discussie medio jaren vijftig was doorgaans ook plechtig, zo niet - in onze ogen nu - haast pathetisch. Tans oogste bij zijn politieke tegenstanders in de gemeenteraad waardering voor de oprechtheid, waarmee hij zijn standpunt had verdedigd. Tans was ook oprecht, maar niet alleen dat. Het opvallend frequente gebruik van het woordje 'staan' verraadt iets van zijn onverzettelijkheid: men ziet Tans met een kaarsrechte rug pal staan voor zijn overtuiging.

5. Christendom of socialisme - Drees of Romme?

In de 'echte' verkiezingscampagne, die in april 1956 van start ging, was geen plaats voor dialoog. In Limburg bestookten de KVP en de PvdA elkaar met leuzen als 'christendom of socialisme' en 'Drees of Romme'. Nog nooit hadden de KVP en de PvdA zich zo degelijk op een verkiezingscampagne voorbereid. Beide partijen hadden kosten noch moeite gespaard. Zij hadden zich op de hoogte gesteld van de modernste reclametechnieken en de nieuwste inzichten uit de massapsychologie. De KVP besloot voor het eerst om net als de PvdA met één lijsttrekker te komen, met als gevolg dat de verkiezingen sterk in het teken van de tegenstelling Drees - Romme kwamen te staan. De televisie speelde nog geen rol, maar er werd wel gebruik gemaakt van de radio, van films, lichtbeelden en speciale geluids- en projectiewagens en zelfs een helikopter. Verder waren daar natuurlijk nog de oude vertrouwde massale optochten en demonstratieve vergaderingen, waar de partijbonzen zich met veel vlagvertoon en fanfaregeschetter aan het volk presenteerden. Het zwaartepunt lag echter op het geschreven woord. De KVP en de PvdA overspoelden werkelijk het land met miljoenen folders, manifesten, affiches, brochures en wat dies meer zij. Daarnaast waren er natuurlijk de dagbladen: de PvdA 'had' *Het Vrije Volk* en de KVP *De Volkskrant*.

Het grote voordeel voor de KVP in Limburg was dat de regionale pers kritiekloos aan haar zijde stond. Tans had sterke aanwijzingen gevonden dat de redacties van die kranten hun consigne van boven, dat wil zeggen van het bisdom, kregen.³¹ Het enige medium dat onafhankelijk stond van de katholieke monocultuur in Limburg was de Regionale Omroep Zuid, die slechts verantwoording schuldig was aan Hilversum. Met Tans in de adviesraad werd deze omroep al dan niet terecht als broedplaats gezien van doorbrekers.³² Het redactionele beleid van de regionale kranten was enerzijds gericht op het kweken van een anti-PvdA stemming, door deze partij af te schilderen als een anti-katholieke partij waarin het marxisme nog welig tierde; anderzijds op het isoleren van de socialisten: aankondigingen of verslagen van openbare bijeenkomsten van de PvdA werden althans nooit opgenomen. Om die reden had Tans dan ook al in 1951 het initiatief genomen tot de uitgave van van *Socialistisch Commentaar*, een krantje dat

gratis in Maastricht en omgeving werd verspreid. De PvdA beschikte tevens over het bedrijfsblad *De Mijn*, dat reeds vanaf 1949 gratis bij de uitgangen van de mijnen aan de mijnwerkers werd uitgedeeld.

Het was Tans die deze bladen vrijwel helemaal in zijn eentje vol schreef. Tijdens de verkiezingsstrijd verweet hij de KVP vooral een zwenking naar rechts, zoals blijkt uit de slogan 'Wie op Romme stemt, stemt op Welter. Uw keuze: terug met Romme of vooruit met Drees'. Juist in Limburg speelde de PvdA Drees uit tegen Romme, omdat Romme in het Zuiden een betrekkelijk weinig populaire KVP-politicus was. Verder trachtte de PvdA de katholieke kiezers in Limburg vooral aan te spreken met Tans' - overigens anoniem verschenen - brochure *De katholieke en zijn partij*. De verspreiding van de gigantische hoeveelheid propagandamateriaal lag op de schouders van een vrij kleine groep PvdA-ers. Afgezien van Tans was vooral ook de secretaris van het gewest, J. van der Woude, een belangrijke spilfiguur in de organisatie;³³ er ontstond een kameraadschappelijke vriendschap tussen deze twee mannen die zich verbonden wisten door hun toewijding aan 'de goede zaak'.

Op haar beurt gaf de KVP ook weer huis-aan-huis- en bedrijfsbladen uit. Op heftige toon wakkerden deze krantjes afkeer van de 'rooien' aan, waarbij een scherpe tweedeling werd gemaakt tussen 'wij' - goede Limburgse katholieken - en 'zij' - verderfelijke 'Hollandse' socialisten. De angst voor de PvdA nam bij verkiezingsstrijd buitenproportionele vormen aan. In de katholieke pers werd de PvdA als een acuut gevaar voor de maatschappelijke en morele orde in Limburg voorgesteld.³⁴ Het opzweepen van de gemoeederen gebeurde doelbewust. De propagandaleider van de KVP liet de reeds genoemde Joosten weten, dat de verkiezingsstrijd zo fel moest worden dat er een 'verkiezingspsychose' zou ontstaan.³⁵ En dat was inderdaad wat er gebeurde: het Limburgse KVP-kader leek in de ban van morele paniek te raken.³⁶ De mix van regionalistische sentimenten, katholicisme en politieke voorkeur voor de KVP bleek een explosief mengsel te zijn.

Vlak voor de verkiezingen ontstond zo'n geladen politieke stemming, dat zich diverse incidenten voordeden. Dat KVP-ers en PvdA-ers elkaars affiches besmeurden of met eigen propagandamateriaal overplakten was niet uniek voor deze verkiezingen - Tans' woning zat onder de KVP-affiches.³⁷ Niet eerder vertoond was echter dat openbare vergaderingen werden verstoord. Het was duidelijk niet alleen politieke stabiliteit, consensus, rustige gezapigheid, orde, moraliteit en gezag wat de klok sloeg in het Limburg van de jaren vijftig.³⁸ Tijdens een zogenaamde platformvergadering van de PvdA in Venlo op 17 mei 1956, waar onder anderen Tans, Drees en Vermeer spraken, gooide een groepje KVP-ers met stinkbommen.³⁹ Zodra Tans als eerste het woord nam, verspreidde zich een onwelriekende geur. Drees moest zijn rede in een verzengende stank uitspreken in een overvolle zaal met ruim tweehonderd belangstellenden. Na afloop van de vergadering deelden enkele KVP-ers propagandapamfletten uit en kreeg Drees - 'Neder-

lands eerste burger!' - allerlei beledigingen naar het hoofd geslingerd. Die KVP-ers stonden daar volgens Tans ook om precies te observeren welke gelovige katholieken de PvdA-vergadering bezochten.

Deze gebeurtenis wekte natuurlijk ergernis binnen de PvdA, maar het incident in Roermond, nog diezelfde avond, werd als ronduit shockerend ervaren. Hier trachtte een menigte scholieren Drees op een openbare vergadering in de open lucht - het was de PvdA in deze stad niet gelukt een zaal te huren - het spreken te beletten. Met KVP-spandoeken en met KVP-affiches beplakte auto's baanden de jongeren zich een weg door de menigte, terwijl zij kabaal maakten met claxons en loeiende motoren. De jongeren zagen zelfs kans om net op het moment dat Drees met zijn rede wilde beginnen de lichtkabel door te snijden, zodat de premier plotseling in het donker stond. Onmiddellijk posteerden twee Fakkeldragers van de arbeidersmuziekvereniging 'De Ster der Toekomst' uit Maastricht met hun flambouwen zich naast Drees. Deze kon zijn rede nu 'in het zichtbaar lichtend idealisme' uitspreken; zijn stem 'trilde van verontwaardiging' toen hij zei: 'Deze sabotage is een schandel'. De 'schande van Roermond' getuigde, aldus Tans, van een pijnlijk gebrek aan democratisch besef onder de katholieke jeugd; *Het Vrije Volk* sprak zelfs van 'nazi-methoden'. In een persbericht verklaarde het kringbestuur van de KVP-Limburg geen enkele verantwoordelijkheid voor de ordeverstorende acties in Venlo en Roermond op zich te willen nemen; het voegde eraan toe dat de socialistische propaganda ook wel erg provocerend werkte in Limburg.

Eén dag na 'Roermond' was er alweer bijna sprake van een incident. Vlak voor de komst van een geluidswagen van de PvdA in Thorn verspreidde de plaatselijke KVP-afdeling een pamflet, dat de bewoners ocriep de PvdA volkomen te negeren: 'Niet kijken, geen acht op slaan, absoluut niet reageren, maar laten schreeuwen, huizen dicht, straten leeg, zelfs niet gluren achter de gordijnen...' De KVP-afdeling beloofde het propagandamateriaal van de PvdA op te halen en in het openbaar te verbranden, waarna het 'Aan U, O Koning der eeuwen' en het 'Wilhelmus' gezongen zou worden. De PvdA besloot hierop helemaal geen pamfletten te verspreiden, zodat Thorn - aldus het commentaar voor de Vara-radio - 'een herhaling van de boekenverbranding in Nazi-Duitsland' bespaard bleef.

Ruim een week later was de KVP aan de beurt om verontwaardigd te zijn over een 'provocatie van de ergste soort' in de Heerlense wijk Meezenbroek. De 'propagandisten der PvdA' toonden volgens de KVP-gezinde pers geen enkel respect voor de 'godsdienstige gevoelens der katholieke meerderheid'. Zij hadden in de nacht voor de H. Sacramentsprocessie van de H. Geest-parochie een portret met 'de kop van Drees' op het rustaltaar geplaatst en wel zo dat Drees precies onder het voetstuk kwam te hangen, waarop het Allerheiligste zondagmorgen zou worden geplaatst. Alle PvdA-propaganda kon nog bijtijds worden opgeruimd op één affiche met de kop van Drees na, die in een boom hing vlakbij een luidspreker, waaruit het 'Bid voor ons,

zondaars' dreunde. Tans, die het 'oirbaar' scheen te vinden 'als katholiek in deze provincie als gewestelijk voorzitter van de PvdA in Limburg en als aanvoerder in de strijd tegen de katholiek georganiseerde kiezers te fungeren',⁴⁰ stelde een onderzoek in - zonder resultaat.

Tans realiseerde zich als geen ander hoe belangrijk de rol van de pers was bij deze verkiezingen. Vanzelfsprekend had hij goede contacten met *Het Vrije Volk*, maar hij had deze ook met andere landelijke bladen als *Vrij Nederland* en *Het Parool*. In deze kranten kwamen de Limburgse incidenten uitgebreid aan de orde. Tans legde de verantwoordelijkheid voor 'de uitwassen' bij de KVP-leiding neer: haar 'verdraaide voorstelling van zaken heeft de geesten der mensen volkomen vertroebeld en verward'.⁴¹ 'Zeker', stelde Tans, 'de strijd was altijd fel in Limburg, maar de thans op terreur lijkende methoden zijn erger dan zij ooit zijn geweest'. Het zat volgens hem zo, dat vele mensen die in de richting van de PvdA dachten, uit vrees voor hun werkgevers biljetten van de KVP voor hun ramen hingen; die biljetten waren huis aan huis rondgedeeld en weinigen durfden er geen aan te nemen. Hetzelfde was het geval, aldus Tans, bij de bliksemacties van de KVP om leden te werven: velen gaven zich uit angst als lid op, hoewel zij niet met de KVP sympathiseerden. Verzuchtend noemde Tans het allemaal een onwaarachtig gedoe. In wezen ging het volgens hem om de angst voor de om zich heen grijpende geloofsverzwakking; een enquête van maart 1956 had aangetoond, dat in Maastricht 40 tot 50% van de katholieken op zondag niet naar de kerk ging. Tans meende dat de kerk dit proces probeerde te keren door de mensen politiek aan de KVP gebonden te houden in de hoop op een herleving van het geloofsleven: in plaats van het probleem van binnen uit aan te pakken begon men aan de periferie van het organisatieleven, zodat men niet tot de kern van de zaak doordrong. De KVP, analyseerde Tans verder, werkte nu met de drogreden dat het bij deze verkiezingen om het katholicisme, om het behoud van het christendom, ging en dús om Limburg zelf. Vandaar dat de KVP de PvdA van anti-Limburgse propaganda beschuldigde: zij sloeg daarmee twee vliegen in één klap: de PvdA is tegen het geloof en tegen Limburg, zo vatte Tans het samen.

Aan de teneur van dit soort artikelen ergerde de redactie van *De Nieuwe Limburger*, de meest gelezen Limburgse krant, zich mateloos.⁴² Daarom deed zij het hoofdbestuur van de KVP en het partijbestuur van de PvdA het voorstel om een onpartijdig onderzoek naar de incidenten in Venlo, Roermond en Heerlen te laten verrichten. De nuchtere feiten moesten maar eens boven water komen - de PvdA gaf zich te veel over aan 'schijnheilig gejammer' en ergerlijke overdrijvingen ten koste van katholiek Limburg'.⁴³ Feit is dat deze partij - en met name Tans - de rel in Roermond flink uitbluite. Drees - 'vader van de ouden van dagen' - werd als een soort martelaar van het vrije woord voorgesteld, monddood gemaakt door een groep door de KVP opgehitste kinderen, die (nog) niet zelfstandig en kritisch konden denken. 'Dr. W. Drees in Limburg met stinkbommen, gejoel en terreur

ontvangen', stond met dikke letters te lezen in een socialistisch pamlet dat vlak voor de verkiezingen werd verspreid.

'Zo werd een man als dr. Drees, een figuur van nationale betekenis, die zijn land tijdens de oorlog diende als een der leiders van het verzet en die daarna tien jaren van zijn leven als minister-president gaf voor herstel en vernieuwing van ons verwoeste vaderland - zo werd deze man in Limburg ontvangen, toen hij er spreken wilde over de idealen van zijn partij: met stinkbommen, gejoel en terreur!'⁴⁴

De schrijver van dit proza was Tans, die, zoals hij het later zelf uitdrukte, 'het hoogtepunt voor het beleven van de wellust' aan het werk als pamfletten-schrijver in de jaren vijftig beleefde.⁴⁵

6. Doorbraak of inbraak?

Tijdens de laatste dagen voor de 'verkiezingen van deze eeuw' op 13 juni 1956 liep de verkiezingskoorts nog hoger op. Terwijl de PvdA met spanning afwachtte of de doorbraak verder ging, vroeg de KVP zich af of zij haar verloren terrein had teruggewonnen: wie zou de grootste partij worden? Zodra de stembusuitslag bekend werd, barstte een daverende feestvreugde uit in het socialistische kamp. Juichend constateerde Tans dat de PvdA voor de tweede achtereenvolgende keer de grootste partij was geworden met een ongekend hoog stemmenpercentage van 32,7%; de PvdA kwam nu met vijftig leden in de Tweede Kamer tegen 49 van de KVP.⁴⁶ Het werd vooralsnog de op twee na beste uitslag uit haar geschiedenis; alleen in 1977 en 1986 zou de PvdA een nog hogere score halen. In Limburg kreeg de PvdA een nog niet eerder vertoonde 17,5% van de stemmen - vergeleken met de verkiezingen van 1948 was dit meer dan een verdubbeling! Vooral in de Mijnstreek bleek de PvdA relatief sterk met om en nabij de 30% van de stemmen; koploper was Nieuwenhagen, waar de PvdA in 1952 14,5% en in 1956 31,9% van de stemmen behaalde. In Tans' eigen 'zwaar bevochten' stad Maastricht steeg de PvdA van 28% tot 31,8%. Maar het mooiste van al was toch wel, vond Tans, dat de Limburgse PvdA nu dank zij de doorbraak voor het eerst haar eigen Tweede-Kamerzetel had verdiend: met de circa 69.000 PvdA-stemmen in Limburg kon deze provincie hem op eigen krachten naar de Kamer sturen - in het verleden had hij op een Brabantse lijst gestaan.

Dat de doorbraak onweerstaanbaar voortging was niet alleen de persoonlijke mening van Tans, maar het eensluidende commentaar op de verkiezingsuitslag in vrijwel alle PvdA-gezinde bladen.⁴⁷ Ook de directeur van de Wiardi Beckmanstichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA, J.M. Den Uyl, zag de doorbraak duidelijk voortschrijden.⁴⁸ *De Nieuwe Limburger* zag

geen doorbraak, maar een 'inbraak': tot schade van de katholieke gemeenschap was het de PvdA gelukt in Limburg 'in te breken'. Impliciet gaf zij daarmee in feite toe dat de doorbraak was geslaagd, ook al wenste zij dit woord vanzelfsprekend niet te gebruiken. Tans' tegenspeler Joosten gaf toe verrast te zijn door de socialistische verkiezingszege, maar beklemtoonde toch liever dat de KVP, met landelijk gezien 31,7% van de stemmen, haar oude sterkte had herwonnen. In Limburg had de KVP volgens hem zelfs 'een sprong vooruit' gemaakt van 75,5% in 1952 naar 78,6% van de stemmen - bij de vergelijkende cijfers werden de vroegere percentages van de KNP echter wijselijk weggelaten!⁴⁹ *De Volkskrant* liet zich dan ook heel wat minder optimistisch uit: in Limburg, 'het wel heftigst omstreden gebied', had de KVP helaas niet aan haar verwachtingen voldaan.⁵⁰ Het succes van de PvdA had, stelde de KVP-leiding, niets met een doorbraak richting katholieken te maken maar alles met het Drees-effect - inderdaad was de PvdA erin geslaagd Drees als een nationale figuur naar voren te schuiven. Verder had de PvdA volgens haar stemmenwinst in communistische en protestants-christelijke hoek geboekt. Ook meende de KVP-top dat de toenemende onkerkelijkheid in het voordeel van de socialisten zou werken.⁵¹ Waren de spanningen al voor de verkiezingen hoog opgelopen, nu verschilden de PvdA en de KVP weer van mening over de interpretatie van de verkiezingsuitslag: de ene verkiezingsanalyse verscheen na de andere - zowel in kranten als dikke rapporten - om de doorbraak aan te tonen of om die juist te ontcrachten. Niettemin kwam na een uiterst moeizame en langdurige formatie uiteindelijk toch nog weer een kabinet op brede basis tot stand onder leiding van Drees, maar de KVP en de PvdA waren in feite zo op elkaar uitgekeken dat de rooms-rode coalitie twee jaar later uiteenviel.

7. Slot: de doorbraak volgens Tans

Het stond voor Tans vast dat de verkiezingsuitslag de 'doorbraak van de doorbraakgedachte' betekende: de doorbraak bleek geen *idee-fixe* te zijn maar een politieke realiteit. Tans zag de stemmenwinst van de PvdA in Limburg als het gevolg van een bewuste doorbraak. Hij was ervan overtuigd dat vele Limburgse katholieken op de PvdA hadden gestemd omdat zij partijvorming op confessionele grondslag expliciet afwezen en het socialisme als de consequentie van hun geloofsovertuiging beschouwden. Het mandement en de 'onheuse' propaganda van de KVP hadden zijns inziens als een boemerang gewerkt en een stroomversnelling veroorzaakt in het politieke denken. De Limburgers lieten zich niet langer voorschrijven op welke politieke partij zij moesten stemmen, en dachten zelf na. Dit politieke bewustwordingsproces zag Tans in relatie met de toenemende emancipatie van de Limburgse bevolking.⁵² De redactie van *Het Parool* waagde het echter een groot vraagteken achter het bewuste van de doorbraak te zetten. Kon er wel van doorbraak gesproken worden, als die winst vooral het

gevolg was van ontkerkelijking? Was het niet beter de verwarrende term doorbraak geleidelijk aan uit de circulatie te nemen? Tans was niet van zijn stuk te krijgen. Kennelijk leefde, stelde hij, ook in buitenkerkelijke kringen het besef dat een doorbraak ofwel vernieuwing van het politieke leven noodzakelijk was: dit kon toch geen reden zijn om het doorbraak-karakter van de PvdA op te geven.

De PvdA boekte in 1956 ontegenzeggelijk doorbraakwinst in het katholieke kamp, zij het op beperkte schaal. Tans meende met een voor sociaal-democraten typerend optimisme dat 'de tijd' als het ware op de hand van het socialisme was. De doorbraak bleek echter geen onstuitbare historische ontwikkeling. Na 1956 raakte de PvdA tot aan het begin van de jaren zeventig electoraal in het slop: zij bleek meer van de ontkerkelijking te profiteren dan van de deconfessionalisering in de jaren zestig.⁵³ De ontzuiling zou doorzetten maar het politieke aanzien van Nederland zou anders ogen dan de doorbrekers dachten, zoals Tans later in zijn positie van PvdA-partijvoorzitter moest constateren.⁵⁴ De doorbraak had volgens hem echter niet uitsluitend een eng-politieke betekenis. Tans zag de doorbraak nogal breed, namelijk als een aspect van een moderne samenleving op weg naar meer openheid en individuele vrijheid; zo beschouwd zag hij het afbrokkelen van het gesloten katholieke Limburgse bolwerk als een aspect van de doorbraak. Het feit dat de PvdA er in 1956 in geslaagd was om een bres in dat bolwerk te slaan, was volgens Tans een teken dat de Limburgse bevolking zich onder invloed van de industrialisatie en de daarmee samenhangende urbanisatie versneld ging emanciperen. Tans zag het als zijn levensopdracht om als Limburgse districtsvertegenwoordiger van de PvdA een sturende rol in dit emancipatieproces te spelen. Hij juichte het toe dat Limburg de ogen opende voor alles 'wat leeft en beweegt in een nieuwe wereld'; de provincie werd zodoende niet meer zo overdreven romantisch gewaardeerd als in de dagen toen de 'hoorn des herders' nog schalde 'langs der beekjes boord'.

'Ook de Limburgse jeugd vliegt nu uit over de wereld, waarheen zij kan en wanneer zij kan. En de moderne techniek heeft beslist geen halt gemaakt aan de voet van het Limburgse heuvelland, noch in cultureel, noch in economisch-industrieel opzicht. De samenleving heeft er haar gesloten karakter door verloren. Zij werd uit haar isolement gerukt en is komen bloot te staan aan vreemde beïnvloeding vanuit een andere wereld. Met alle gevolgen van dien voor de eigen-geaardheid van de bevolking, die niet meer kan denken en voelen als weleer, toen het dierbaar oord nog zoveel was als het vaderland.'⁵⁵

noten

1. Zie J. Perry, *De voorman. Een biografie van Willem Hubert Vliegen 1862-1947*, Amsterdam, 1994; en J.G.H. Tans, 'Katholicisme en socialisme', in: H.G.M. Derks, *Met betrekking tot Limburg*, Amsterdam, 1966, 234-242.
2. D.F.J. Bosscher, 'Veertig jaar Partij van de Arbeid. Dromen van een doorbraak', in: *Socialisme en Democratie*, 43 (1986), 8-12.
3. P. de Rooy e.a., *De rode droom. Een eeuw sociaal-democratie in Nederland*, Nijmegen, 1995, 51. Zo schrijft De Rooy over het 'nieuwe' doorbraak-socialisme van de PvdA: 'Noch wat betreft het programma, noch wat betreft politieke strategie kwam er veel uit voort.'
4. J. Tans, 'Om de grondslagen der partijvorming', in: *De katholiek in de Partij van de Arbeid*, 10 (1956), 5, 7.
5. A. Bleich, *Een partij in de tijd. Veertig jaar Partij van de Arbeid 1956-1986*, Amsterdam, 1986, 24.
6. *Het Parool*, 1 juni 1956.
7. Deze biografie van Sjeng Tans wordt geschreven in opdracht van het College van Bestuur van de Universiteit Maastricht en zal in 2000 verschijnen.
8. Nota 'KVP in Limburg', 14 oktober 1953. Dossier politieke zaken. Archief van het Bisdom Roermond vanaf 1940 - Bisdom Roermond.
9. *Socialistisch Commentaar*, nr. 10, oktober 1952.
10. Dossier onderwijszaken. Archief van het Bisdom Roermond vanaf 1940 - Bisdom Roermond.
11. Gemeenteraadsverkiezing 1953 stad Maastricht. 111 Gemeenteraadsverkiezingen 1953. Archief J.J.H. Joosten, EAN 927 - Sociaal Historisch Centrum voor Limburg (SHC), Maastricht.
12. Brief W.J. van Deelen aan E.F. Albrecht, de secretaris van het PvdA-partijbestuur, 19 mei 1954. P 11 Correspondentie W.J. van Deelen 1953/1954. Archief PvdA - Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG), Amsterdam.
13. Tans liet deze brief aan zijn partijgenoot N. van de Wel lezen. Brief N. van de Wel, secretaris van de PvdA-afdeling Heer, aan E.F. Albrecht, 6 juli 1954. F 7 Federatie Limburg 1953/1954. Archief PvdA - IISG, Amsterdam.
14. Tans stond al op de kandidatenlijst voor de Tweede Kamer.
15. Curriculum van en geschreven door J.G.H. Tans, ongedateerd. Familiearchief J.G.H. Tans, Maastricht.
16. Gesprek van de auteur met P. Tans te Maastricht, 12 oktober 1995; en met A.J. Tans te Harderwijk, 1 december 1995.
17. Gesprek met J.G.L. Koene en A.M.H.G. Koene-Pijpers te Roermond, 8 december 1995. Deze personen hoefden niet op een vaste aanstelling in het katholieke onderwijs te rekenen, omdat zij als vrienden van Tans bekend stonden.

18. Samenvatting spreekbeurt dr. J. Tans gehouden te Oisterwijk op 8 mei 1949. F 7 Federatie Limburg 1949. Archief PvdA - IISG, Amsterdam.
19. *Gazet van Limburg*, 15 februari 1955.
20. Verslag der Kringbestuursvergadering van zaterdag 27 februari 1955 Roermond. 79 Vergaderstukken Kringbestuur KVP Limburg. Archief J.J.H. Joosten, EAN 927 - SHC, Maastricht.
- Jaarverslag boekjaar 1954-1955 van de Partij van de Arbeid. Gewest Limburg. Particulier archief J. van der Woude, Simpelveld.
21. Het Doorbraakfonds van de PvdA haalde het miljoen overigens niet, maar wel het respectabele bedrag van 850.000 gulden. Op verzoek van Van Doorn verklaarden de bisschoppen zich bereid ieder 5.000 gulden (in totaal dus 25.000 gulden) te geven in verband met de naderende verkiezingen. Notulen van de vergaderingen van de bisschoppen 1953-1958. Archief van het Bisdom Roermond vanaf 1940 - Bisdom Roermond.
22. Zie *Mededelingsblad* van de KVP Kring Limburg en *Jaarverslagen* van de PvdA.
23. Zie voor de huurwetcrisis: D. Bosscher, 'De jaren 1946-1970', in: M. Brinkman, M. de Keizer en M. van Rossem, red., *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland 1894-1994*, Amsterdam, 1994, 190.
24. *Het Vrije Volk*, 22 juni 1955.
25. Notulen van het partijbestuur, 25 juni 1955. Archief PvdA - IISG, Amsterdam.
26. *Het Parool*, 6 en 29 juli 1955.
27. *Limburgsch Dagblad*, 6 augustus 1955. Ook in de recent verschenen studie over de KVP blijft de auteur van O'56 ongenoemd. Zie J.A. Borne-wasser, *Katholieke Volkspartij 1945-1980*, dl. I: *Herkomst en groei*, Nijmegen, 1995, 363-366.
28. Zie *De Zuid Limburger*, 27 juni 1955; en de *Gazet van Limburg*, 28 juni 1955.
29. *De Tijd*, 11 juli 1955.
30. Handelingen van de gemeenteraad Maastricht, 9 en 10 januari 1956, in: *Gemeentebld van Maastricht* 1956, 20 en verder.
31. Correspondentie J.G.H. Tans aan J. van der Woude, 1948-1956. Particulier archief J. van der Woude, Simpelveld.
32. A.P.M. Cammaert, *Etherslag aan de Maas. Vijftig jaar radio-omroep in Limburg*, Maastricht, 1995, 44. De naam van broedplaats van 'doorbrekers' had de ROZ vooral te danken of te wijten aan het feit dat daar een oud-leerling van Tans, F. Wijsen, kwam te werken die met de PvdA sympati-seerde. De ROZ kreeg die naam volgens Wijsen trouwens niet terecht. Gesprek met F. Wijsen te Maastricht, 19 februari 1996.
33. De Groninger J. van der Woude (1919) behoorde niet tot een kerkge-nootschap. Kort na de bevrijding vertrok hij naar Heerlerheide om als klinisch analist bij de geneeskundige dienst van de mijnen te werken. Hij was niet alleen actief in de PvdA, maar ook in het NVV.

34. In de *Maas- en Roerbode* van 22 mei 1956 liet het KVP-Tweede-Kamerlid J. Peters bijvoorbeeld weten: 'Wij zijn in een strijd gewikkeld op leven en dood, zonder overdrijving. Als de toestand van 1952 gehandhaafd wordt of verder gaat, dan zijn we aangeland op een hellend vlak naar beneden, waar we niet meer omhoog kunnen klauteren.'

35. 2799 Brief van S.B. Gras, voorzitter commissie Vorming, Voorlichting, Propaganda van de KVP, aan J.J.H. Joosten, voorzitter Kring Limburg KVP, 14 september 1955. Archief KVP - Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Nijmegen. Merkwaardig genoeg laat Bornewasser dit aspect volledig buiten beschouwing in zijn hoofdstuk over 'De "Drees of Romme"-verkiezingen van 1956'. Zie Bornewasser, *op.cit.*, 370-385.

36. E. Goode en B.-Y. Nachman, *Moral panics. De social construction of deviance*, Oxford, 1994, 33 en verder.

37. Gesprek met P. Tans te Maastricht, 12 oktober 1995.

38. Stuurman was een van de eersten die dit beeld van de jaren vijftig nuanceerden. Zie: S. Stuurman, 'Het zwarte gat van de jaren vijftig', in: *Kleio*, 8 (1984), 6-13.

39. Zie voor deze en volgende gegevens: 3538 Correspondentie met de PvdA 1956-1959. Archief KVP - KDC, Nijmegen. Dit dossier bevat de stukken van de Commissie tot onderzoek van onregelmatigheden tijdens de verkiezingsactie 1956 in Limburg.

40. *Limburgsch Dagblad*, 28 mei 1956.

41. *Het Parool*, 1 juni 1956.

42. *De Nieuwe Limburger*, 29 mei 1965.

43. Het partijbestuur van de PvdA juichte deze suggestie van *De Nieuwe Limburger* van harte toe en zocht begin juni 1956 onmiddellijk contact met het hoofdbestuur van de KVP. Dit zei toe hieraan mee te willen werken - al was de animo niet groot. Binnen het KVP-bestuur vreesde men dat het incident van Roermond nog eens door de PvdA zou worden uitgebuit. Uit tactisch oogpunt kon het KVP-bestuur zijn medewerking aan zo'n onderzoekscommissie natuurlijk niet ostentatief weigeren. Het besloot een afwachende houding aan te nemen, tot het volgen van een verdragingsactiek dus (Zie het Verslag van de vergadering van het Bestuur van de Katholieke Volkspartij, 23 juni en 9 juli 1956. 11 Vergaderstukken Partijbestuur KVP. Archief J.J.H. Joosten, EAN 927 - SHC, Maastricht). Pas in november 1956 toog de Commissie tot onderzoek van onregelmatigheden tijdens de verkiezingsactie 1956 in Limburg aan het werk, nadat Van Doorn nog een vergeefse poging bij Vermeer had gedaan om van die commissie af te zien. In februari 1957 legde de commissie haar taak al neer, omdat zij zich niet in staat achtte om te achterhalen wat er nu precies was gebeurd en omdat zowel de KVP als de PvdA zich van de 'gewraakte feiten' hadden gedistantieerd (3538 Correspondentie met de PvdA 1956-1959. Archief KVP - KDC, Nijmegen).

44. *Socialistisch Commentaar*, nr. 30, juni 1956.

45. Curriculum van en geschreven door J.G.H. Tans, ongedateerd. Familie-archief J.G.H. Tans, Maastricht.
46. In 1956 werd het aantal leden van de Tweede Kamer uitgebreid van 100 naar 150.
47. Zie het persoverzicht in *Het Parool*, 14 juni 1956.
48. J.M. den Uyl, 'Het perspectief der cijfers', in: *Socialisme en Democratie*, 13 (1956), 281-288.
49. *De Nieuwe Limburger*, 14 juni 1956. In Limburg behaalden de KVP en de KNP in 1952 81,4% van de stemmen. In 1956 behaalde de KVP (inclusief de KNP) 78,6% (verschil: 2,8%).
50. *De Volkskrant*, 14 juni 1965.
51. L.A.H. Albering, 'De verkiezingen van 1956', in: *Katholiek Staatkundig Maandschrift*, 10 (1956), nr. 5, 173-185.
52. Samenvatting van de besprekingen over de verkiezingsuitslag in het Zuiden, gehouden op 29 juni 1956 in Eindhoven door de Commissie voor het Zuiden. Com. 15 Commissie voor het Zuiden 1956/1957. Archief PvdA - IISG, Amsterdam. Zie ook J.G.H. Tans, 'De katholieken en de verkiezingen', in: *Socialisme en Democratie*, 12 (1956), 273-280.
53. R.B. Andeweg en R. Hillebrand, 'De kiezers van de PvdA. Veranderingen en mogelijkheden in het licht van een oud verkiezingsonderzoek', in: J. Bank e.a., red., *Het zesde jaarboek voor het democratisch socialisme*, Amsterdam, 1985, 14-39.
54. Dit geloof in de onverbidelijke komst van veranderingen beschouwt Kennedy als een cruciale factor in de Nederlandse politieke cultuur. Tans droeg met zijn 'gehamer' op de onvermijdelijkheid van de doorbraak bij tot de gedachte dat de Nederlanders in een anachronistisch politiek en sociaal systeem leefden. Hij kan in die zin als een wegbereider van de omvangrijke culturele veranderingen in de jaren zestig worden gezien. Zie J.C. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig*, Amsterdam, 1995, 15, 35.
55. J. Tans, 'Bij ons in Limburg', in: *Het Vrije Volk*, 26 november 1956.